

K logickému modelu marxistického sociologického výskumu

MARTIN KATRIAK
Sociologický ústav SAV

I. Nastolenie problému a spôsob jeho riešenia

V súvislosti so širokým rozvojom a využívaním konkrétnych marxistických sociologických výskumov v našej spoločenskej praxi vynára sa potreba objasniť si vnútorný mechanizmus, vzťah k sociológii ako vednej disciplíne, ako aj spoločenskú funkciu týchto výskumov. Zdá sa, že táto náročná úloha dá sa pomerne dobre zvládnuť tým spôsobom, že načrtujeme *logický dynamický model* konkrétného sociologického výskumu ako teoreticko-metodologického a empirického poznávacieho systému či procesu, pričom poukážeme na jeho významnejšie momenty, ich logické a funkčné sklbenie, ako aj na výslednú spoločenskú funkciu tohto značne zložitého postupu. Užitočnosť tejto práce vidíme v tom, že sa ňou prispeje jednak k určitému spresneniu sociologického výskumného postupu, k odstráneniu existujúcich i potenciálnych nedostatkov a deformácií z neho a jednak k spresneniu pojmov, ako sú „sociologický výskum“, „sociologický prieskum“, „základný výskum“ a i., ktorých dnešné používanie vykazuje rôzne deviácie, spôsobujúce nepresnosť vedeckého jazyka a rôzne omyly. Predsavzatú úlohu v záujme prehľadnosti, skrátenia a zjednodušenia výkladu splňame tým spôsobom, že najprv stručne objasníme model vedeckého výskumu všeobecne a na jeho základe potom stručne charakterizujeme niektoré výrazné špecifické črty a úlohy konkrétno sociologického výskumu.

Je, pravda, pochopiteľné, že v tejto pomerne krátkej štúdií nie je možné vyčerpáť tento problém v celej šírke. Musíme sa uspokojiť len s objasnením niektorých významnejších črt – a aj to len v stručnosti. Žiadalo by sa napr. objasniť ontologické poňatie sociálnej skutočnosti, otázku, čo je sociálny, príp. sociologický jav,

aký je jeho štruktúra, aký je jeho vzťah k sociálnej realite a pod. Štúdia si preto ani zďaleka nerobí nárok na úplnosť, a to už i preto, že sa v nej v širšej miere neuvádzajú a nehodnotia pokusy o riešenie týchto problémov v príslušnej zahraničnej literatúre. To je dôvod, že bude nutné vracat sa k tejto problematike.

II. Všeobecne o základných charakteristikách a druhoch vedeckého výskumu

Z pokusov definovať vedecký výskum spomenieme tu, ako ho vymedzuje S. Szostkiewicz. Uvádza, že „výskum je zorganizovaný súhrn poznávacích a pomocných činností. Spočíva na organizovaní faktov a situácie pre uskutočnenie pozorovania, ktorú dokonca vytvárame umele, čiže experimentálnym spôsobom“.¹ V tejto, pomerne stručnej, vcelku výstižnej definícii chýba však zmienka o určitej nevyhnutnej *metodičnosti* vedeckého výskumu, ktorá je najpodstatnejšou črtou každej výskumnej a bádateľskej činnosti. V tom, domnievame sa, spočíva hlavný nedostatok tohto vymedzenia.

Podľa nášho názoru možno vedecký výskum definovať ako zložitú, zámernú, vo svojej podstate analyticko-syntetickú, z praxe vychádzajúcu a k nej sa vracajúcu intelektuálnu poznávaciu činnosť, ktorej výrazným znakom je organizované systematické štúdium objektov reálnej skutočnosti presne vymedzenými metodologickými postupmi a prostriedkami. V procese vedeckého výskumu ide jednak o poznávanie *javov*, čiže vonkajších stránok objektívnej skutočnosti, ktoré možno bezprostredne vnímať, pozorovať a popisovať, a jednak o poznávanie vnútorných, skrytých stránok *javov*, čiže ich *podstaty*, príčin, princípov, zákonitostí, ktorými sa riadi ich vývin a pôsobenie. Na rozdiel od

¹ S. Szostkiewicz, *Sociologický výskum, procedúry a techniky*, Bratislava 1964, s. 23.

javovej stránky objektívnej skutočnosti možno túto vnútornú stránku javov odhaľovať jedine abstraktným, teoretickým myslením.

Poznávanie javu a poznávania podstaty ako dve významné stránky poznávacieho procesu sa pri vedeckom skúmaní objektívnej reality vzájomne podmieňujú a sú podobne ako jav a podstata v nerozlučnej dialektickej jednote. „Medzi javom a podstatou“, konštatuje prof. V. Filkorn, „nie je absolútny rozdiel, ako sa napríklad nazdávala stredoveká filozofia alebo kantovci. V jave sa javí podstata a v podstate je to, čo sa javí. Podstata preniká celý predmet, celé jeho vnútro a povrch.“² Podľa toho možno o vedeckom výskume hovoriť ako o organizovanom procese *zámerného* intelektuálneho prenikania do podstaty javov – vecí, dejov, vzťahov, prírodných a spoločenských procesov.

Cieľom vedeckovýskumnej činnosti je získať nové vedecké poznatky o rôznych javoch, vlastnostiach a stránkach objektívnej skutočnosti, ktoré nielen prispievajú k dôkladnejšiemu poznaniu sveta, jeho zákonitostí, ale ktoré tiež umožňujú tieto javy meniť, usmerňovať ich vývin podľa potrieb spoločnosti. Impulzy ku konkrétnej vedeckovýskumnej činnosti a k vytváraniu nových vedeckých poznatkov vychádzajú z potrieb života spoločnosti.³

Predpokladom k vytváraniu nových vedeckých poznatkov je hlavne štúdium objektov reálnej skutočnosti, ich vzťahov a vzájomných účinkov. Z toho vyplýva, že predmetom vedeckého výskumu sú vždy konkrétne javy reálnej skutočnosti. Podľa toho za vedeckovýskumnú činnosť v pravom slova zmysle nemožno považovať scholastickú dedukciu, ktorá sa zahniezdila do niektorých spoločenských vied v období kultu osobnosti, dogmatické rozpracúvanie rôznych téz a subjektivistické dokladanie vývodov zámerne vyhladanými, ojedine-

lymi pozitívnymi alebo negatívnymi faktami. Taká pseudovedecká výskumná práca, prirodzene, nemohla plniť a ani neplnila očakávanú alebo požadovanú spoločenskú funkciu.

Začiatočným úkonom vo vedeckovýskumnej činnosti je získavanie pravdivých, objektívnych údajov, informácií o študovanom jave alebo probléme, čiže získavanie *faktov*, na základe ktorých je možné robiť hodnoverné a záväzné závery, využitelné nielen v bezprostrednej spoločenskej praxi, ale aj vo vedeckom, teoretickom bádaní. Pod pojmom fakt rozumieme ko-incidentný odraz javu vo vedomí, vyjadrený v takej forme, aby sa mohol bez újmy na presnosti komunikovať a bol spoľahlivým základom pre vedeckú analýzu a syntézu. Výstižne napísal V. Filkorn, že fakt možno považovať „za priesečík subjektu a javu, existujúceho mimo subjektu.“⁴ Faktom rozumieme to, čo sme o danom jave alebo veci bezprostredne zistili a bezpečne overili. Fakt je elementárnym prvkom, základným materiálovým východiskom pri vedeckom skúmaní konkrétnych javov.

„Vo fakte, ak je objektívny,“ uvádza Filkorn, „je obsiahnuté to, čo v jave. Ak fakt chápeme ako odraz, tak môže mať rôznu formu, môže byť súdom, konštatovaním niečoho, opisáním, výpoveďou a pod. Fakt chápaný v tomto význame budeme nazývať vedeckým faktom“. Ďalej k veci dodáva, „že jav sa presne nedá vyjadriť jednou výpoveďou, ale celou množinou výpovedí určitej formy, t. j. že vedecký fakt sa stotožňuje s celou množinou výpovedí, ktorými sa jav opisuje, odráža.“⁵ Pri vedeckom výskume ide o získanie takých faktov, faktových výpovedí, ktoré verne, pravdivo a v prístupnej forme odzrkadľujú skutočný stav skúmaných javov, vecí, dejov a procesov.

Významným znakom vedeckého výsku-

² V. Filkorn, *Úvod do metodológie vied*, Bratislava 1960, str. 73.

³ Popri pojme „vedecký výskum“ alebo proste „výskum“ je častý pojem „vedecké, teoretické bádanie“. Je otázka: v akom vzájomnom vzťahu sú tieto pojmy? Podľa praktického zaujímania spomenutých pojmov možno konštatovať, že tu nejde o principiálny, zásadný rozdiel, ale len o rozdiel graduálny, spočívajúci v úrovni zovšeobecňovania či vedeckej generalizácie. Kým totiž pri konkrétnom vedeckom výskume vyvodzujú sa čiastkové poznatky, špecifické zákonitosti apod. spravidla na základe faktov, získaných *bezprostredným štúdiom konkrétnych javov* objektívnej skutočnosti, zatiaľ pri teoretickom bádaní ide spravidla o vyvodzo-

vanie teoretických zovšeobecnení so širšou platnosťou, menovite všeobecných zákonitostí, teórií, vedeckých hypotéz apod., a to hlavne na podklade *parciálnych poznatkov*, ku ktorým sa dospelo konkrétnymi vedeckými výskumami, konaniami r. p. aj v oblasti viacerých vedeckých disciplín. Medzi vedeckým výskumom a teoretickým bádaním nie je však možné viesť presnú hranicu, pretože obe činnosti veľmi úzko súvisia a spravidla sa vzájomne prekrývajú, dopĺňajú a jedna druhú podmieňujú. Z hľadiska logického vzťahu možno konštatovať, že pojem „teoretické bádanie“ je širší a zahŕňa aj pojem „vedecký výskum“.

⁴ V. Filkorn, *tamže*, str. 75.

⁵ *Tamže*, str. 75 a n.

mu je, že pri ňom vždy ide o získanie určitého, možno povedať, predom proponovaného množstva vedeckých faktov. Nestačia len jednotlivé fakty, získané napríklad vyšetrením niekoľkých málo prípadov, jednotiek, ale ide o získanie *sústavy faktov*, verne a v úplnosti odrážajúcich podstatné stránky a vlastnosti, znaky príslušného počtu jednotiek, prípadne komplexu javov. Len na základe primeraného množstva, sústavy vedeckých faktov možno robiť správne, objektívne platné a pre teóriu i prax závažné závery. Na potrebu dostatočného množstva faktov výstižne upozornil I. P. Pavlov v známom liste mládeži, ktorá zasvätila svoj život vede.⁶ Pravda, na druhej strane netreba vec chápať tak, že pri vedeckom výskume je nevyhnutné zhromaždiť akési enormné množstvo faktov. To preto, že nadmerné množstvo plnohodnotných faktov je jednak ťažko získať a jednak sa s takým množstvom faktov ťažko pracuje, pracne sa o ňom získava prehľad a ťažké je aj jeho analyticko-syntetické spracovanie.

Pojem fakt sa takmer úplne kryje s pojmom informácia, používaným v kybernetike. Informáciou sa tu rozumie všetko, čo dáva akúkoľvek zprávu o nejakom jave. Tak napríklad informáciou je, čo sa prenáša telegrafom, telefónom, rádiom, čo je zaznamenané na gramofónových doskách, v magnetofónových páskach a fotografiách, čo sa odovzdáva rečou ústne alebo písomne, čo sa dá poslať poštou, vydávať v podobe kníh, novín a časopisov, uchovávať v knižniciach, čo sa vyjadruje polohou ručičky meriaceho prístroja, čo je v zpráve o kontrole série výrobkov, v číselných výsledkoch výpočtov, v matematických vzorcoch a tabuľkách. Informácie poskytujú náš zrak, sluch a hmat o stave a vlastnostiach okolitých predmetov, vnútorné orgány tela si vymieňajú informácie, ktoré umožňujú ich spoluprácu atď.⁷ Pravdivosť faktov i informácií sa preveruje, verifikuje, informácie a rovnako aj fakty sa môžu vyjadriť (kódovať) vo forme určitých symbolov a fyzikálnych signálov a spracovať – triediť, vyjadriť v matematických výpočtoch buď „ručne“, alebo me-

chanizovane, napríklad pomocou kybernetickej techniky.

No i keď obecné niet zásadných rozdielov medzi faktom a informáciou, predsa len v našej práci budeme dávať prednosť pojmu fakt, a to ako takému elementu vo vedeckovýskumnej činnosti, ktorého pravdivosť, objektívnosť je zaručená a nebola dotknutá alebo narušená rôznymi subjektívnymi vplyvmi.

Z určitého aspektu charakteristickou črtou vedeckého výskumu je, že sa štúdium konkrétnych javov, čiže získavanie objektívnych faktov deje *špecifickými výskumnými metódami*, ktoré sa u jednotlivých vedeckých disciplín rozmanito usporobujú. Iné, resp. inak modifikované výskumné metódy sa napríklad používajú vo fyzikálnom výskume než vo výskume ekonomickom, psychologickom alebo sociologickom. Aj v rámci tohože vedeckého výskumu, napríklad psychologického, volia sa podľa povahy skúmaného javu rôzne výskumné metódy.

Netreba osobitne zdôrazňovať, že pri voľbe metodického prístupu k javom, ako aj pri voľbe adekvátnych metód a metodík, používaných v rámci vedeckých výskumov, sa zámerne, cieľavedome vychádza z určitých teoretických a metodologických princípov, ktoré umožňujú najprimeranejšie, vskutku vedecké poznania reálnej skutočnosti. Prax evidentne ukázala, že *dialekticko-materialistický prístup* k štúdiu a vysvetľovaniu skúmaných javov najlepšie zabezpečuje dosiahnutie spomenutého cieľa. Bez teoretického fundovania a bez teoretickej analýzy a zovšeobecňovania by napríklad konkrétne sociologické výskumy nutne zostali na úrovni empirickej a pozitivistickej popisnosti, známej v empirickej sociológii.

Vo vedeckovýskumnom postupe možno všeobecne rozoznávať tieto *štyri pracovné fázy* a v nich nasledovné úkony:

A) Voľba problému a príprava výskumnej metodiky:

1. Určenie a vymedzenie vedeckého problému alebo javu, ktorý sa má skúmať.

2. Predbežná empiricko-teoretická analýza skúmaného problému alebo javu a

⁶ Pavlov napísal: „Dôkladne študujte, porovnávajte a zhromažďujte fakty. Čo by kridlo vtáka bolo seabedokonaľšie, nikdy by sa nezdvihlo do výšky, keby sa neopieralo o vzduch. Fakty sú vzduchom pre vedeckého pracovníka, bez nich

nikdy nemôže vzlietnuť. Bez nich je každá „teória“ zbytočným snažením.“ (Učenie I. P. Pavlova o výškej nervovej činnosti, Bratislava 1952, str. 5).

⁷ Porovnaj I. A. Poletaev, *Kybernetika*, Praha 1961, str. 32.

formulovanie výpovedí pracovnej hypotézy.

3. Vypracovanie výskumného projektu či metodiky výskumu, jej všestranné zhodnotenie a praktické overenie v rámci predbežného výskumu.

B) Získavanie vedeckých faktov:

4. Riešenie organizačných otázok výskumnej akcie.

5. Systematické študovanie javu, problému pomocou špeciálnych výskumných metód, ako sú pozorovanie, experiment, dotazníková metóda a pod., čiže získavanie objektívneho empirického materiálu – vlastný výskum (v teréne a pod.)

C) Spracovanie výskumného materiálu a koncipovanie záverov:

6. Štúdium, hodnotenie, triedenie, popis, porovnávanie a syntetické spracovanie empirických faktov, odhalenie príčin a zákonitostí, čiže vysvetlenie, explikácia študovaného problému alebo javu.

7. Vyslovenie záverov výskumu vo forme vedeckých zákonov a teórií, princípov a hypotéz.

D) Praktické vyskúšanie záverov vedeckého výskumu:

8. Overenie pravdivosti vedeckých poznatkov v spoločenskej praxi, ich používanie, aplikácia.⁸

Z logického hľadiska možno v naznačenom výskumnom postupe a tak aj v každom vedeckom výskume zreteľne rozoznať dva od seba zásadne odlišné postupy, a to *analýzu*, ktorá sa realizuje v prípravnej fáze výskumnej akcie, a *syntézu*, ktorá sa uplatňuje najmä pri spracovaní výskumného materiálu. Uplatnenie analýzy, ktorá umožňuje sústrediť pozornosť bádateľa na skúmanie častí, určitých prvkov, činiteľov procesu, potom syntézy, v rámci ktorej sa uplatňuje najmä porovnávanie a *induktívno-deduktívne* postupy a vzájomné *preplietanie a dopĺňanie* sa analýzy a syntézy je typické nielen pre celkový výskumný postup, ale aj pre dielčie, parciálne výskumné postupy v rámci výskumnej akcie.

J. D. Bernal napríklad konštatuje, že aj pri experimentoch ide v podstate o „rozobratie veci alebo procesu na kúsky a opätovné zloženie častí a uvedenie ich do chodu“, aby sme zistili „či sme v našej analýze zaviedli niečo nového alebo niečo nevynechali.“⁹

Vedeckovýskumná činnosť sa vyznačuje určitou metodickosťou, ktorej výraznými znakmi sú dôslednosť, presnosť, objektivnosť a systematickosť. *Dôslednosť* predpokladá študovať na javoch všetky podstatné stránky a znaky v ich významných súvislostiach a vzájomných vplyvoch, účinkoch, i neočakávané momenty, a krok za krokom odhaľovať ich podstatu. Zásada *exaktnosti* vyžaduje poznať javy v ich úplnosti, čiže také ako sú v skutočnosti. Toto sa dosahuje meraním, používaním pojmov s presne vymedzeným obsahom a rozsahom, experimentovaním, presným popisom a rozborom, pričom sa hojne využíva matematika. Pri vedeckom výskume treba sa vyhýbať odhadom, neurčitým pojmom, ako sú mnoho, málo, približne, dosť dobre, akosi, neovereným faktom a pod. *Objektivnosť* predpokladá získať fakty neskreslené subjektívnymi vplyvmi bádateľa, prípadne skúmaných osôb a rovnako bez subjektívneho ovplyvnenia získané fakty aj spracovať. Metodologický postulát *systematickosti* vyžaduje skúmať javy a procesy podľa určitého, teoreticky i prakticky odôvodneného plánu, cieľavedome, zámerne a nie náhodne a improvizovane. To znamená, že od samého začiatku až po ukončenie vedeckovýskumnej akcie treba postupovať podľa určitých teoretických princípov a riadiť sa príslušnými, praxou overenými metodologickými zásadami. Len vďaka takému postupu získavajú sa hodnotné, objektívne faktové výpovede a na ich základe vedecké poznatky.

Významným znakom vedeckého výskumu je jeho *značná spoločenská efektívnosť*, spočívajúca v tom, že na základe ním získaných poznatkov možno podľa

⁸ S. Szostkiewicz uvádza tento model či schému výskumného postupu: 1. Predbežný plán (do tejto etapy zahrňuje aj formulovanie problému, ktorý treba skúmať, voľbu metodických postupov, potrebu pracovných síl a technických prostriedkov. 2. Terénny prieskum. 3. Vypracovanie programu výskumu. 4. Skúška technik a výskumných prostriedkov. 5. Vlastný výskum. 6. Analýza materiálu. Pozri jeho prácu *Procedury i techniki badań sociologicznych*, Warszawa 1961 (rozmnôž.), str. 30–32, resp. cit. slovenský preklad tejto práce str. 45–48, príj. tiež str. 31–34).

Nedostatkom uvedeného modelu okrem iného je, že sa v ňom zabúda na predbežnú empiricko-teoretickú analýzu výskumného problému, ktorá vo veľkej miere zaručuje adekvátnosť metodologického postupu a vedeckosť skúmania. Podrobnejšie o tomto pozri autorovu štúdiu *Programovanie konkrétnych sociologických výskumov*, Otázky marxistickej filozofie, 1964, s. 66–79.

⁹ Pozri J. D. Bernal, *Věda v dějinách*, I., Praha 1960, str. 31.

potrieb spoločnosti pretvárať, usmerňovať rôzne prírodné a spoločenské procesy. Vedecký výskum nesleduje teda len cieľ poznať javy objektívnej skutočnosti, ale tiež hľadá, objavuje spôsoby, ako tieto javy v prospech spoločnosti meniť. Napríklad výskum zloženia atómu a zákonitosti pohybu jeho častíc umožnil nielen lepšie poznať zloženie hmoty, jej zložitú štruktúru, ale umožnil aj rozbíjať jadrá niektorých prvkov (uránu, vodíka) a využívať energiu uvoľnenú ich rozbitím (najmä uránu) pre rozvoj priemyslu, dopravy, medicíny, poľnohospodárstva a pod. Z toho vyplýva, že vedeckovýskumnou činnosťou nesleduje sa len púhe poznania javov, ale že jej objavy takmer vždy znamenajú aj prínos pre prax a ďalšie teoretické bádanie. Spravidla sa aj predmet vedeckého výskumu volí tak, aby sa došlo k výsledkom, ktoré by boli prínosom ako pre rozvoj teoretického myslenia, tak aj pre rozvoj praktickej činnosti. Dôležitou črtou vedeckého výskumu je tiež, že odhaľuje vývinovú tendenciu javov, umožňuje predvídať ich budúci vývin, anticipovať smer rozvoja prírodných a spoločenských procesov.

Aký je vzťah vedeckého výskumu a vedy? „Veda,“ píše V. Filkorn, „sa často definuje ako *systém poznatkov* (zvýraznil M. K.), ktorými sa odráža a vyjadruje zákonitosť skutočnosti, pričom aj jednotlivé poznatky aj ich celý systém sa tvoria a vyvíjajú na základe praxe. Vedecká disciplína bude potom systém poznatkov, týkajúcich sa niektorej oblasti (napríklad zoológiu), alebo stránok (geometria) skutočnosti.“¹⁰ Keďže vedeckým výskumom dochádza sa cestou systematického štúdia konkrétnych javov objektívnej reality k *novým* vedeckým poznatkom, znamená to, že konkrétna vedeckovýskumná činnosť je vo svojej podstate živnou pôdou, základom, z ktorého vyrastá veda. Vedecký výskum je nástrojom vedy, je jej neodlučiteľnou, po výtke tvorivou, produktívnou súčasťou, zabezpečujúcou rast po-

znatkového arzenálu vedeckých disciplín. Z uvedeného vyplýva, že rozvoj vedy, jednotlivých vedeckých disciplín je v priamej závislosti s rozvojom a efektívnosťou výskumov, ktoré sa v ich rámci realizujú. Tento vzťah, prirodzene, platí aj pre sociológiu a sociologický výskum.¹¹ *Sociologický výskum je fakticky heuristickou zložkou sociológie*, ako významnej vedeckej disciplíny. A z jednoduchých dôvodov, že veda, vedecké (včítane technické) poznatky, najmä ich operatívne ovládanie a využívanie ľuďmi, predstavuje mohutnú výrobnú – a nielen výrobnú, ale aj ideovú, myšlienkovú silu, je záujmom každej vyspelej spoločnosti maximálne rozvinúť vedu, vedecké výskumníctvo vo všetkých vedných disciplínach i praktických odvetviach ľudskej činnosti.

Naše stranické a štátne orgány venujú rozvoju vedy a výskumu veľkú pozornosť a z roka na rok vynakladajú na tento cieľ viac prostriedkov. Táto starostlivosť zaväzuje vedeckých pracovníkov, aby svojou vedeckovýskumnou a bádateľskou činnosťou dochádzali k takým záverom, ktoré by čo najúčinnnejšie pomáhali socialistickej spoločenskej praxi a boli tiež cenným príspevkom pri ideovej (duchovnej) reprodukcii objektívnej skutočnosti v jej jednotlivostiach i v jej totalite. No táto starostlivosť rovnako zaväzuje aj pracovníkov riadiacich, politicko-správnych orgánov, výrobných, distribučných a iných organizácií, aby si nové vedecké poznatky čím skôr osvojili a *vedeli ich pohotovo a úspešne uplatňovať*, využívať vo svojej každodennej práci. Aj toto je nutný predpoklad racionalizácie, zvedectvovania výrobnnej, organizačnej, výchovnej a iných spoločenských činností i vedeckého riadenia spoločnosti ako živého, veľmi komplikovaného a vo svojom vnútri neustále sa meniaceho organizmu.

Z uvedeného rozboru podstatných znakov *obsahovej stránky* výskumu vyplýva, že vedecký výskum a teda aj sociologický výskum ako taký, je činnosťou vo svojej

¹⁰ V. Filkorn, tamže, str. 45 a n.

¹¹ Treba poznamenať, že pojmy „sociológia“ a „sociologický výskum“ sa dosť často nediferencujú a sa často zamieňajú. Napríklad sociologický výskum vedy, sociologický výskum priemyslu, dediny, mesta, rodiny, náboženstva, propagandy, výchovy, sociologický výskum voľného času atď. sa chybne označuje ako sociológia vedy, sociológia priemyslu, dediny, mesta, rodiny, náboženstva, propagandy, výchovy, sociológia voľného času atď. Vo väčšine uvedených prípadov ide u nás len

o získavanie poznatkov a nie o vyracovanú, relatívne dotvorenú sústavu sociologických poznatkov, ako sa predpokladá u vedeckých disciplín. Zatiaľ čo potrebné ísť cestou konkrétnych sociologických výskumov, náležite teoreticky fundovaných, zameraných na rôzne aktuálne javy spoločnosti, a len potom, keď bude k dispozícii určitý arzenál vedeckých poznatkov, pokúšať sa ich synteticky spracovávať vo forme špeciálnych sociológií, ktoré sa stanú organickou súčasťou všeobecnej marxistickej sociológie

podstate značne komplikovanou. Jej podstatou je zámerné štúdium, *hľadanie a objavovanie*, v ktorom sa neustále uplatňujú v dialektickej jednote tieto tri činnosti: predovšetkým cieľavedomé pozorovanie a podľa možnosti tiež experimentovanie (rozkladanie vecí, javu, procesu na časti, kombinovanie zložiek v celok a uvádzanie do pohybu), po druhé vedecká explikácia skúmaného procesu (vyslovenie príčin a špecifických zákonitostí) a napokon praktická aplikácia získaných vedeckých poznatkov, ktorou sa završuje proces hľadania v danom smere.

Po stručnom objasnení vnútorného mechanizmu, cieľa a spoločenskej funkcie vedeckovýskumnej činnosti vyvstáva otázka: ako je to s rozsahom pojmu „vedecký výskum“, čiže aká je jeho členitosť, ktoré *druhy výskumu* možno rozoznávať? Vedeckovýskumnú činnosť ako celok možno deliť najmä podľa týchto podstatných znakov:

a) podľa povahy javov, alebo druhu pohybov hmoty, ktoré sú predmetom výskumu, príp. podľa určitých vedných oblastí;

b) podľa cieľa, resp. intenzity, s akou sa aktuálne javy študujú;

c) podľa rozsahu, resp. zameranosti skúmania na jednu, či viaceré stránky alebo znaky javu;

d) podľa spôsobu vykonania výskumu.

Bude prospešné podľa uvedených deliacich znakov uviesť jednotlivé druhy alebo typy vedeckovýskumnej činnosti.

Ad a) Podľa povahy skúmaného predmetu, resp. jednotlivých vedných oblastí možno vedeckovýskumnú činnosť zhruba diferencovať takto:¹²

Vedecké výskumy v oblasti *spoločenských vied*, napr. politickej ekonómie, sociológie, demografie, histórie, etnografie atď. Aj v rámci jednotlivých vedeckých disciplín rozvíja sa mnoho výskumov zameraných na rôzne javy a ich stránky.

Početné sú vedecké výskumy v oblasti *matematicko-fyzikálnych vied*, v oblasti *vied chemických* a *vied biologických a lekárskeho*. Rôzne základné i aplikované výskumy sa konajú v oblasti biológie rastlín a zvierat.

Nie menej početné sú výskumy v oblasti *technických vied* a *poľnohospodárskych vied*, o čom okrem iného svedčí aj značný počet vedeckovýskumných a vývojových prác pri rôznych rezortoch štátnej správy.

Často sa jednotlivé vedecké výskumy vzájomne viac alebo menej prekrývajú, keďže sa neraz týkajú tohože predmetu, jeho rôznych stránok, zložiek alebo vlastností. Takým spôsobom sa dochádza k úzkej spolupráci alebo aj k zlučovaniu niektorých výskumov, napríklad fyzikálneho a chemického – výskum fyzikálno-chemický, obdobne výskum agrobiologický, výskum biochemický, výskum sociálno-psychologický a pod. Prikladom vedeckého výskumu, ktorý sa zakladá na spolupráci viacerých vied, resp. výskumov, je *antropologický* výskum. Predpokladá nielen výskum somatologický, morfologický, kraniometrický, orgánologický, neurologický a iné, ale aj výskumy: psychologický, etnografický, demografický, ekologický, sociologický a pod.

Ad b) Ak za princíp delenia vezmeme cieľ, ktorý sa výskumom sleduje, resp. intenzitu, hĺbku, s akou sa aktuálne javy študujú, možno vedecké výskumy deliť na výskum základný, výskum aplikovaný a prieskum.

Základný, teoretický, či explikatívny výskum sleduje predovšetkým cieľ objavný, heuristický. Pri základnom výskume ide o vypátranie, objavenie nových všeobecných princípov, zákonitostí javov, o poznanie podstaty javov, dejov a procesov v prírode a spoločnosti. Základný výskum pracuje na uzlových bodoch súčasnej vedy a zákonitosti ním objavené možno využívať v rôznych a početných vedeckých teoretických disciplínach a odvetviach spoločenskej praxe.¹³ Berie si za úlohu javy teoreticky vysvetliť, explikovať, uviesť ich príčiny a špecifické zákonitosti. Ide pri ňom o vyriešenie závažného vedeckého problému, o získanie nových poznatkov, ktoré majú širšiu, za určitých podmienok všeobecnú platnosť, čo spravidla má veľký teoretický význam i praktický dosah. Jeho význačnými stránkami je dlhodobosť, dôkladná metodická pripravenosť, využívanie

¹² Treba poukázať, že tu nesledujeme viď podľa prehľad vedeckých výskumov na základe akejkoľvek klasifikácie vied (ktorá má nevyhnutne vždy re-

latívny charakter), ale len ukázať ich značnú tematickú, obsahovú rôznorodosť.

¹³ Porovnaj Frant. Šorm, *Za užšie spojenie vedy s prácou*, Pravda, orgán ÚV KSS, 13. apr. 1956.

zložitých výskumných postupov a metód, nákladnosť a často sa pri ňom žiada aj sústredenie väčšieho počtu vysoko kvalifikovaných odborníkov rôznych vedných odvetví. Ako príklad základného výskumu možno uviesť výskum atómu a atómového jadra, ktorého závery majú dosah nielen filozofický, svetonázorový, ale ktorého výsledky možno prakticky využiť v rôznych vedeckých disciplínach a praktických odboroch, ako napríklad v medicíne, poľnohospodárstve, rôznych odvetviach priemyslu a pod.

Pri aplikovanom výskume ide o hľadanie ciest, spôsobov, ako využiť najnovšie vedecké poznatky, princípy a zákonitosti, odhalené základným výskumom, v rôznych odboroch praktickej činnosti. Aplikovaný výskum opiera sa o závery základného výskumu a rieši bezprostredné požiadavky praxe, ktoré súvisia so z hospodárňovaním výroby, so zavádzaním nových technologických výrobných a pestovateľských postupov, so zdokonaľovaním organizácie a delby práce, so zlepšovaním liečebnej starostlivosti o človeka, s prehĺbením socialistickej demokracie a samosprávy, výchovy a vzdelávania a pod. Rozvoj a spoločenská efektívnosť aplikovaného výskumu je priamo závislá na úspechoch základného výskumu. Preto sa teoretický výskum preferuje vo všetkých vyspelých spoločnostiach.

Základný výskum konajú u nás spravidla vedecké ústavy akadémií vied a vysokých škôl. Aplikovaný výskum zveruje sa rôznym výskumným a vývojovým pracoviskám, spadajúcim do kompetencie ústredných úradov, najmä ministerstiev, povereníctiev, ústredných inštitúcií a pod. Je dôležitou požiadavkou, aby pracoviská základného i aplikovaného výskumu úzko spolupracovali a vzájomne si pri plnení svojho spoločenského poslania pomáhali. Okrem splňania koordinačných a iných úloh žiada sa od pracovísk základného, teoretického výskumu, aby systematicky rozpracúvali teoretické a metodologické otázky vedeckovýskumnej činnosti a aby sa sústavne starali o dobrú metodologickú úroveň s nimi korešpondujúcich a iných pracovísk aplikovaného výskumu.

Prieskum je osobitným druhom výskumnej činnosti. Kým cieľom základného i aplikovaného výskumu je prenikať do podstaty, riešiť dôležité vedecké problémy,

poznať príčiny a zákonitosti javov, zatiaľ pri prieskume ide viac menej o poznanie *javových stránok* skúmaného predmetu. Prieskum sa zameriava skôr do šírky ako do hĺbky, sledujú sa ním spravidla *informatívne* a orientačné ciele. Služi na získavanie poznatkov, potrebných k utvoreniu si obrazu o celkovom stave nejakého javu. Má opisný, diagnostický charakter.

Prieskum býva dosť často súčasťou zložitých sociologických a iných výskumných podujatí. Služi tu na získanie potrebných *základných* údajov, napríklad o sociálnom zložení obyvateľstva určitej územnej jednotky (okresu, určitých obcí a pod.), o veľkosti a výrobnom zameraní hospodárskych jednotiek určitej oblasti, o vybavení obyvateľstva technickými prostriedkami masového šírenia informácií a iných prehľadných údajov, ktoré sú potrebné pri koncipovaní vedeckovýskumného projektu a ktoré nemožno získať od príslušných úradov alebo štúdiom odbornej literatúry. Takýto spôsob získavania údajov možno označiť aj termínom *pilotáž*, príp. *sondáž*. V druhom prípade sledujú sa však aj ciele poznať dotýčný jav hlbšie.

Prieskumy vo forme rôznych previerok, inštruktážnych kontrol, šetrení a pod. v hojnej miere používajú ústredné úrady a inštitúcie na získanie potrebných informácií nezbytných k operatívne riadeniu podriadených zložiek. Obchodné organizácie využívajú prieskum na zisťovanie situácie na trhu, na zisťovanie obehu tovarov, potrieb obyvateľstva a pod. Výsledkami prieskumov bývajú situačné zprávy, ktoré okrem popisu stavu a rozboru šetrenej veci obsahujú konkrétne návrhy na opatrenia.

Praktická hodnota výsledkov prieskumu závisí hlavne od vieryhodnosti získaných údajov a faktov a od ich presného spracovania. Ak sa majú výsledky prieskumu širšie zovšeobecniť a byť podkladom pre operatívne riešenie nejakej významnej praktickej otázky, treba vždy dbať na to, aby toto zovšeobecnenie dialo sa na základe preskúmania *dostatočne veľkého výberového súboru* (reprezentatívnej skupiny). Je veľkou chybou, že sa často robia závažné závery na základe prieskumu niekoľkých málo prípadov, aj to ešte nesprávne vybraných. Závery z takých prieskumov a rovnako aj výskumov nemôžu byť spoločensky závažné a smerodajné.

Vzhľadom na uvedené ciele používajú sa pri prieskume na rozdiel od výskumu pomerne jednoduché metódy, a to ako na získavanie faktov, tak aj na ich spracovanie, aby sa potrebné poznatky získali v relatívne krátkom čase. Ak sa prieskum tohože javu koná na početných miestach viacerými pracovníkmi, postupuje sa podľa jednotných kritérií (záznamový hárok), aby sa na všetkých miestach získali údaje o aktuálnych stránkach javu a mohli sa, ak je potrebné, spracovať štatisticky. Na vykonanie prieskumu určuje sa v celku krátky čas, niekedy len jeden — dva mesiace. No výskumy sú naproti tomu akciami viac menej dlhodobými.

Ad c) Podľa toho, či sa pri výskume určitého javu skúmajú relatívne všetky jeho stránky a znaky, alebo len niektoré z jeho stránok a znakov, rozoznávame výskum *komplexný* a výskum *parciálny* či čiastkový (tiež tematický). V podstate tu ide o šírku poňatia predmetu výskumu alebo prieskumu. Kým pri komplexnom výskume študujú sa relatívne všetky významné i menej významné stránky a znaky javu, príp. určitý komplex javov, viac-menej vzájomne súvisiacich, zatiaľ parciálny výskum sa obmedzuje len na skúmanie niektorej významnejšej stránky alebo znaku javu. Napríklad výskum brigád socialistickej práce alebo iných podobných kolektívov deje sa komplexne vtedy, keď sa určitý počet týchto kolektívov študuje nielen zo stránky ich sociálneho zloženia a počtu v jednotlivých závodoch, ich vzniku a upevňovania sa, činnosti a výsledkov, ktoré dosahujú plnením a pokračovaním prijatých záväzkov atď., ale aj zo stránky, ako práca, ktorú vykonávajú a rovnako aj ideologicko-výchovná a kultúrna činnosť pôsobí na formovanie socialistického uvedomovania, vedeckého svetového názoru, socialistickej mravnosti jednotlivých členov týchto kolektívov, ako ich aktivizuje do verejnej činnosti, ako ich činnosť vplýva na ostatných pracovníkov závodu atď. Naproti tomu pri parciálnom výskume išlo by napríklad len o skúmanie, akých pracovných výsledkov dosahujú tieto kolektívy, príp. ako si osvojujú socialistickú mravnosť a pod. *Komplexnosť* skúmania javov pre značnú efektívnosť výsledkov *penetrá v súčasnosti takmer do všetkých vedeckých disciplín.*

Pravda, komplexné a na druhej strane

parciálne poňatie predmetu výskumu predstavuje len dva krajné póly, medzi ktorými môže byť celý rad medzistupňov. Okrem toho aj určitá stránka, znak javu ako predmet výskumu, môže sa poňať komplexne, takže prakticky nemožno hovoriť o presnej hranici medzi výskumom komplexným a parciálnym. Komplexný prístup k skúmaniu javov je značne zložitý a kladie na výskumníkov z odbornej i metodologickej stránky vysoké nároky. Spravidla komplexné výskumy konajú kolektívy, zložené podľa potreby a povahy výskumného problému z pracovníkov rôznych vedeckých disciplín.

V prípade, že sa komplexný výskum týka len nejakého jedného predmetu, napríklad určitého mesta, obce, určitého priemyselného alebo poľnohospodárskeho závodu, určitej pracovnej skupiny a pod., ktorú študuje zo všetkých významných stránok, v príslušných súvislostiach a tiež v ich vývine, hovoríme o *výskume monografickom*, na príklad o sociologickom monografickom výskume. Empirický materiál, ktorého sa pri monografických výskumoch získa spravidla veľké množstvo, umožňuje podrobný popis a dôslednú analýzu jednotlivých stránok a znakov študovaného javu. Je známe, že V. I. Lenin vysoko hodnotil monografický výskum, a to najmä preto, že umožňuje odhaľovať významné spoločenské vzťahy.

Ad d) Podľa toho, akým spôsobom, príp. pri akej príležitosti sa výskum alebo prieskum uskutočňuje, možno rozoznávať tieto ich druhy: výskum alebo prieskum *individuálny*, pri ktorom vedecký pracovník sám podľa svojho výskumného projektu obvyklými metódami získava vedecké fakty a tieto aj samostatne spracuje a uverejní; *skupinový, teamový, kolektívny*, pri ktorom sa nielen do zbierania empirického materiálu, ale aj do jeho spracovania zapája menšia alebo väčšia skupina výskumných pracovníkov, vedených skúseným odborníkom; *reprezentatívny*, u ktorého sa poznatky vyvodzujú na základe skúmania reprezentatívnej skupiny alebo vhodne zvolených reprezentatívne typických sociálnych útvarov (kolektívov, obcí a pod.); *skúšobný, predbežný* alebo tiež označovaný ako predvýskum, ktorý slúži na overenie vhodnosti a validity výskumnej metodiky; *príležitostný*, pri ktorom ide o preskúmanie nejakého pozoruhodného javu,

ktorý sa objavil náhodne, pri istej príležitosti a ktorý sa v tej podobe zriedka vyskytuje alebo objavuje; *orientačný, informatívny*, ktorým sa získavajú fakty základného významu, pokiaľ možno o celom základnom súbore. Niekedy sa tento druh výskumnej činnosti nesprávne označuje ako základný výskum alebo prieskum.

III. Špecifické znaky konkrétneho sociologického výskumu

Okolnosť, že sme sa objasnením všeobecných črt vedeckovýskumnej činnosti, rozvíjanej v rámci jednotlivých vedeckých disciplín, zapodievali trochu obširnejšie, dovoľuje nám určitú stručnosť pri charakterizovaní marxistického sociologického výskumu. Umožňuje nám to bez osobitného objasňovania konštatovať, že uvádzané charakteristiky, ako je definovanie vedeckého výskumu, schéma výskumného postupu, potreba získania sústavy objektívnych empirických faktov o skúmanom jave, požiadavka precíznosti, objektívnosti a systematičnosti, požiadavka *induktívno-deduktívneho* vyvodzovania vedeckých poznatkov atď. možno bezo zvyšku vzťahovať aj na sociologický výskum.

Rovnako možno konštatovať, že aj všetky druhy, resp. typy výskumov, uvedené pod bodmi b, c, d, možno uplatniť v rámci konkrétnych sociologických výskumov. Tak napr. možno hovoriť o základnom sociologickom výskume, o aplikovanom, komplexnom, parciálnom, individuálnom, reprezentatívnom, monografickom sociologickom výskume a podobne.

Teraz vyvstáva otázka, ktorými *špecifickými* znakmi sa vyznačuje konkrétny sociologický výskum, resp. ktoré znaky ho odlišujú od ostatných, najmä sociálnych výskumov. Sociologický výskum, ako ukážeme v ďalšej štúdií, líši sa od iných sociálnych výskumov predovšetkým osobitným, *špecifickým poňatím predmetu*, ktorým sú konkrétne spoločenské javy chápané komplexne, v ich organickej celistvosti, totalite, t. j. v ich všestranných súvislostiach, vývine a fungovaní. Špecifitou tejto komplexnosti je štúdium zložiek a stránok *spoločenského bytia* a zložiek a stránok *spoločenského vedomia* v ich ne-

rozlučnej jednote, v ich zložitej vývinovej dialektike, rozpornosti a vzájomnom podmieňovaní. Také poňatie žiada, aby sa tieto javy študovali z viacerých významných aspektov, najmä z aspektu ekonomického, ideopolitického, demografického, historického, psychologického a iných. Ako základné teoretické východisko komplexného sociologického skúmania sociálnych javov sú nielen princípy dialektického materializmu, ale tiež princípy historického materializmu, politickej ekonómie a vedeckého socializmu. Viac o tomto pri inej príležitosti.

Ďalším dôležitým znakom marxistického sociologického výskumu je jeho zameranosť na štúdium *súčasných* javov spoločenského života. Kým historik študuje výlučne sociálne javy minulosti, vytvára obraz života skôrších generácií, zatiaľ sociológ — konštatujú sovietski vedci Rutkevič a Kogan — na podklade výskumu súčasných javov predstavuje život súčasných ľudí.¹⁴ Predovšetkým týmto a v dôsledku toho aj metódou líši sa sociologický výskum od výskumu historického. Konštatovanie o najčastejšej zameranosti sociologického výskumu na javy súčasného spoločenského života však neznamená, že by sa zanedbávala alebo vylučovala možnosť porovnávania skúmaného javu s jeho štruktúrou a vývinom v minulosti, pretože práve týmto spôsobom, uplatnením *historicko-komparatívnej metódy* možno vypátrať vývinovú tendenciu spoločenských (ekonomických, sociologických, sociálno-psychologických a iných) javov, o čo ochudobníť marxistický sociologický výskum a sociológiu nie je možné.

Z faktu, že pri sociologickom výskume ide hlavne o štúdium súčasných spoločenských javov, vyplýva dôležitá špecifická črta konkrétneho sociologického výskumu, ktorou je *pohotovosť operatívnej*, spočívajúca v schopnosti zabezpečiť vedecké sociologické poznatky čo možno v najkratšom čase. O týchto javoch, značne komplikovaných a variabilných, totižto spravidla niet po ruke dostatok všestranných, vedecky hodnotných empirických faktov, ktoré je preto nutné zadovážovať špeciálnymi, pomerne zložitými výskumnými postupmi a metódami, umožňujúcimi získať

¹⁴ M. N. Rutkevič, L. N. Kogan, *O metódach konkrétneho sociologického výskumu*, Voprosy filosofii 1961, č. 3, str. 124.

aktuálne vedecké fakty v pomerne krátkom čase, v dostatočnom množstve a nie veľmi pracným, namáhavým a nákladným spôsobom. Rovnako sa požaduje získať fakty nie na dlhé lakte, ale dočasne, pohotovo vedecky spracovať a zovšeobecniť. Z toho dôvodu je oprávnená požiadavka, aby sociológ bol nielen primerane teoreticky pripravený, ale aj náležite metodologicky erudovaný, aby bol *schopný poikiať možno v krátkom čase a bez újmy na vedeckosti* uskutočniť sociologický výskum a poskytnúť spoločensky závažné vedecké poznatky o skúmanom spoločenskom jave alebo probléme. Splniť túto požiadavku napomáha aj náležitá odborná prípravnosť sociológa z politickej ekonómie, demografie, sociálnej psychológie, štatistiky a iných vied.

Komplexnosť sociologického výskumu, umožňujúca poznať sociálne javy z viacerých aspektov a teda vedecky tým adekvátnejšie a rovnako aj jeho pohotová operativnosť determinujú ďalšiu významnú črtu konkrétneho sociologického výskumu, ktorou je *široká použiteľnosť, aplikabilita* jeho výsledkov, a to najmä v riadení, politicko-správnej a organizačnej praxi. Táto aplikabilita výsledkov sociologického výskumu sa zvyšuje ešte tým, že je v jeho programe štúdium spoločenských javov, dôležitých z hľadiska ďalšieho rozvoja spoločnosti, z hľadiska potrieb riadiacej práce. Tým sa sociologický výskum stáva dôležitým *pomocníkom strany a správnych spoločenských orgánov*, ktoré práve preto majú tiež záujem na určení sociologických výskumných problémov. Marxistický sociologický výskum, správne tematicky, extenzívne i intenzívne zameraný a správne vykonávaný, ale najmä sociológia ako relatívne dotvorený, ucelený systém vedeckých sociologických poznatkov, môže poskytovať riadiacim orgánom závažné podklady (expertízy, dobrozdania) pre vedecké riadenie, usmerňovanie rôznych spoločenských útvarov i celého spoločenského organizmu.

Uvedenú črtu konkrétneho sociologického výskumu možno obrazne charakterizovať asi takto: ak spoločnosť v kybernetickom poňatí považujeme za veľmi zložitý, živý, *samoriadiaci organizmus* či sústavu značne zložitých homogénnych i heterogénnych zložiek a útvarov, tak konkrétny sociologický výskum plní v tejto sústave

akúsi zpravodajskú funkciu, funkciu akéhosi vedeckého informátora riadiacich spoločenských orgánov, ústredných spoločenských centier, ktoré v zmysle ním zprostredkovaných „informácií“ — vedeckých poznatkov, a prirodzene aj poznatkov z iných zdrojov, usposobujú svoje riadiace, politicko-organizačné vplyvy. Spoločenská zaangažovanosť či základného, alebo aplikovaného sociologického výskumu vyplýva z ich povahy ako *marxistického* poznávania sociálne skutočnosti, z dialektického vzťahu teórie a empirie. Spomenutá aplikabilita výsledkov sociologického výskumu nespočíva však len v ich uvedenom praktickom uplatňovaní, ale aj v tom, že sú fakticky základom pre teoretické sociologické bádanie, pre rozvoj vedeckej sociologickej teórie.

V súvislosti s komplexnosťou sociologického výskumu sa často zdôrazňuje *kolektívnosť* tohto výskumu ako jeho osobitná črta. Uvádza sa, že sociologický výskum je „záležitosťou teamovou“ a pod. Faktom je, že bez kolektívu zainteresovaných odborníkov — ekonómov, demografov, psychológov, lekárov, kultúrnych pracovníkov a iných podľa povahy skúmaného problému — nemožno spravidla úspešne konať tematicky široko koncipované, komplexné sociologické výskumy, rovnako tiež monografické sociologické výskumy. Pomoc kolektívu žiada sa aj pri výskumoch konaných prostredníctvom väčšej reprezentatívnej skupiny, a to najmä pri získavaní empirického materiálu. Veľmi dobre sa osvedčuje kolektívne posúdenie výskumnej metodiky, výskumných technických pomôcok (dotazníkov, záznamových hárkov), hotových prác a pod. Pravda, ak sa zdôrazňuje kolektívnosť sociologických výskumov, neznamena to, že by sa tieto výskumy nemohli tiež robiť *individuálne*. Dôkazom tejto možnosti je nielen Engelsovo dielo *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, ale aj početné iné významné sociologické práce.

IV. Tematické námety k sociologickým výskumom a prieskumom v ČSSR

Špecifické črty sociologického výskumu sa dobre dokreslia, keď aspoň v hlavných rysoch uvedieme, čo je jeho konkrétnym poslaním v živote hospodársky a kultúrne vyspelej spoločnosti. Základnou úlohou konkrétneho sociologického výskumu ako

heuristickej zložky sociologickej vedy je dochádzať k *novým* vedeckým poznatkom o javoch, ktoré sa objavujú v spoločenskom dianí, odhaľovať zákonitosti vzniku, rozvoja a pôsobenia (fungovania) týchto javov v socialistickej a komunistickej spoločnosti. Alebo inými slovami – cieľom konkrétnych sociologických výskumov je prispievať k poznaniu špecifických zákonov, ktorými sa riadi hospodársky, politický, sociálny a kultúrny rozvoj socialistickej spoločnosti a jej postupný prechod ku komunizmu, prispievať pri vypracúvaní spôsobov, metód, ako tieto zákony uplatniť v spoločenskej výstavbe.

Nemalo by význam pokúšať sa o nejaké taxatívne vymenovanie problémov, ktoré by sa mali alebo mohli riešiť v rámci konkrétnych sociologických výskumov. Pokúsime sa však aspoň *prikladmo*, demonštratívne načrtnúť okruhy problémov a v rámci nich niektoré *globálne poňaté otázky*, na ktoré by bolo treba podľa našej mienky obracať pozornosť našich sociológov:

1. *V okruhu problémov zvyšovania materiálnej a technickej úrovne spoločnosti:* ekonomické a sociálne dôsledky budovania materiálno-technickej základne socializmu a komunizmu; dialektika vzájomných vplyvov medzi socialistickými výrobnými vzťahmi, socialistickou demokraciou, socialistickou výchovou a medzi tvorivou aktivitou a iniciatívou jednotlivých spoločenských tried, vrstiev a skupín, včítane zdokonaľovania výrobných nástrojov, organizácie práce, prehlbovania socialistických medziľudských vzťahov atď.; proces zvyšovania spoločenskej produktivity práce, výroby materiálnych hodnôt a racionalizácie práce a jeho sociálne podmienenie; aké sú sociálne dôsledky veľkovýrobných foriem a racionalizácie (automatizácia, intenzifikácia a pod.) práce; otázky vzťahu plánovitého rozvoja národného hospodárstva, konkrétneho riadenia socialistickej ekonomiky a iniciatívy pracujúcich, včítane ich účasti na riadení podnikov; ako pod vplyvmi industrializácie krajiny, technizácie poľnohospodárstva a inými vplyvmi prebieha proces odstraňovania rozdielov medzi mestom a dedinou; a iné podobné otázky.

2. *V okruhu problémov rastu populácie, štrukturálnej integrácie spoločnosti a zvyšovania životnej úrovne obyvateľstva:* pro-

ces industrializácie a kulturizácie a jeho vplyvy na kvantitatívny a kvalitatívny vzrast populácie, na prirodzený pohyb a migráciu obyvateľstva; problém kvalifikovaného dorastu (mládeže) v poľnohospodárskej výrobe; vzťah kolektivizácie a technizácie poľnohospodárstva a životnej úrovne roľníckeho obyvateľstva; štúdium procesu spoločenskej deľby práce a kooperácie spoločenských jednotiek; štúdium otázok odmeňovania za prácu, súťaženia, socialistického podnikania a konkurencie; ako a pod ktorými vplyvmi sa mení triedna a sociálna štruktúra obyvateľstva; ako prebieha proces stierania sociálnych, kultúrnych, vzdelanostných a iných rozdielov v socialistickej spoločnosti, čiže proces zrodu beztriednej komunistickej spoločnosti; otázky vzniku a fungovania nových sociálnych kolektív a spoločenský význam ich aktivity; výskum sociálnopatologických javov, zaostalosti, nekultúrnosti a spoločenskej pasivity niektorých zložiek obyvateľstva; zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva, rast národného dôchodku a dôsledky toho pre rast populácie v jednotlivých geografických a etnických oblastiach, vznik nových potrieb a pod.

3. *V okruhu problémov, ako prebieha proces genézy socialistického človeka a upevňovanie socialistických spoločenských vzťahov:* formovanie socialistického a komunistického uvedomenia u jednotlivých tried, vrstiev a skupín obyvateľstva a jeho ekonomické dôsledky; ako sa obyvateľstvo zbavuje buržoázných prežitkov a osvojuje si vedecký svetový názor a socialistickú, komunistickú mravnosť; ako sa v nových sociálno-ekonomických podmienkach formujú a uplatňujú ideály socializmu, najmä socialistický humanizmus, demokratizmus a pod.; proces stierania rozdielov medzi prácou fyzickou a duševnou; vzrast socialistickeho uvedomenia obyvateľstva, vzdelanosti, vedy, umenia a mravnosti a spätné pôsobenie týchto kvalít na spoločenskú aktivitu, na tvorivosť ľudí a na rozvoj materiálno-technickej základne spoločnosti; otázky vzdelávania, propagandy a agitácie, kultúrno-výchovnej a osvetovej práce a účinkov toho na zvyšovanie politicko-ideovej a kultúrno-technickej úrovne obyvateľstva, na prehlbovanie socialistických vzťahov medzi ľuďmi a pod.; vplyv sociálno-ekonomických podmienok na rozvoj socialistickej mravnej osobnosti; vplyv

nových ekonomických vzťahov, rastu vedeckého myslenia, socialistickej mravnosti a iných momentov na rozvoj socialistickej demokracie v správnych, výrobných a iných spoločenských útvaroch a vznik prvkov komunistickej samosprávy — dialektika všetkých uvedených momentov; sociálne dôsledky prerastania diktatúry proletariátu vo všeľudový štát; štúdium prenikania uznesení a právnych noriem stranických a štátnych orgánov, ich chápania obyvateľstvom a spôsobu ich realizácie; štúdium otázok riadenia v socialistickej spoločnosti, otázok plánovania, ako aj s nimi súvisiacich otázok rozvoja tvorivej aktivity a iniciatívy rôznych vrstiev a skupín obyvateľstva; výskum postojov obyvateľstva k významným spoločenským javom a aktuálnym otázkam spoločenskej výstavby; skúmanie verejnej mienky o rôznych otázkach spoločenského života; a iné otázky.

4. *V okruhu problémov vzájomných vzťahov krajín svetovej socialistickej sústavy a krajín kapitalistickej sústavy:* podľa možnosti na základe vedeckých faktov sledovať, porovnávať a objasňovať výsledky v sociálnom, hospodárskom a kultúrnom napredovaní v štátoch socialistickej sústavy s výsledkami dosiahnutými v týchže oblastiach v štátoch kapitalistickej sústavy a vyvodzovať z toho teoretické i praktické závery; sledovať rozvoj progresívnej ideológie v kapitalistických štátoch; rozvinúť vecnú a o vedecké fakty opretú kritiku buržoáznych sociologických koncepcií (sociálneho darwinizmu, mikrosociológie, novomalthuziánstva, sociologického technokratizmu, teórie „ľudového kapitalizmu“, teórie antikomunizmu a i.), rovnako tiež kritiku politicko-právnych koncepcií buržoázneho štátu; sociologickými prácami tohto druhu objasňovať prednosti socialistickeho zriadenia pred zriadením kapitalistickým a iné problémy.

5. *V okruhu vnútorných, metodologických problémov marxistického sociologického výskumu:* rozpracovávať teoretické a metodologické otázky získavania všestranných objektívnych empirických faktov o sociálnej skutočnosti; rozpracovávať metodologické otázky teoretickej analýzy empirických faktov a otázky teoretického zovšeobecňovania záverov sociologických výskumov; študovať metódy a metodiky nemarxistických buržoáznych sociologických

výskumov a zdokonaľovať na základe rozvíjania *metodologických experimentov* metodické postupy marxistického sociologického výskumu; rozvinúť kritiku sociologického subjektivismu, sociologického empirizmu, sociologického behaviorizmu a iných metodologických koncepcií buržoáznej sociológie.

Spoločenské dôsledky konkrétnych sociologických výskumov v závislosti na ich extenzívnom rozvinutí, na ich vedeckosti, efektívnosti ich výsledkov a na aplikácii týchto výsledkov môžu byť významné. Ich výsledky sa môžu využívať nielen pri riešení aktuálnych problémov spoločenskej výstavby, v bezprostrednej riadiacej a politicko-organizačnej, výchovnej a inej praxi, pri jej vedeckom fundovaní, zvedčení, ale tiež v menšej alebo väčšej miere — podľa stupňa zovšeobecnenia faktového materiálu — môžu byť serióznym základom pri riešení teoretických problémov v oblasti historického materializmu, politickej ekonómie a tiež v oblasti vedeckého komunizmu. Okrem toho tieto výskumy môžu pomôcť vnášať do uvedených vied exaktnejšie metódy vedeckej práce, najmä dôsledné *induktívno-deduktívne* postupy, a vytlačiť z nich prvky scholastiky, subjektivismu a dostatočne faktami nepodložený, špekulatívny, dogmatický spôsob myslenia, ktoré sa do nich dostali v období kultu osobnosti a ktoré znemožňovali ich rozvoj a dotváranie na základe najnovších skúseností, získaných marxistickoleninskými stranami pri budovaní socialistickej a komunistickej spoločnosti.

No z konkrétnych sociologických výskumov, pri ktorých, ako sme už uviedli, ide spravidla o komplexné štúdium sociálnych javov, môžu profitovať aj iné spoločenské vedy, najmä demografia, sociálna psychológia, právna veda, etnografia, výchovoveda a ďalšie. Sociologické práce budú po časovom odstupe cenným materiálom pre históriu. Pravda, na druhej strane veľmi účinná môže byť aj pomoc týchto vied sociologickému výskumu, ktorých bohatý poznatkový aparát treba sociológom sústavne študovať a široko, no kriticky využívať v sociologickej výskumnej praxi. V neposlednom rade treba uviesť aj bezprostrednú odbornú pomoc vedeckých pracovníkov, sociológov a iných odborníkov pri riešení rôznych problémov na miestach, kde sa sociologické výskumy konajú.